

IUS VALACHICUM

STATUS WOŁOCHÓW W JEDENASTOWIECZNYM BIZANCJUM (WG *RAD KEKAUMENA*)*

JAROSŁAW DUDEK

ABSTRACT. *Status of the Vlachs in eleventh-century Byzantium (according to "Book of Advice" by Kekaumenos)*

After the conquest of Basil II the Balkan Vlachs communities were under Byzantine rule. The provincial aristocrat Kekaumenos described in his "Book of Advice" the Vlachs of Thessaly, who raised a short-lived rebellion against the Emperor in 1066. The reason for the riots were the attempts to raise taxes and the form of their collection which was met with the opposition of Wallachian leaders, convinced that the attempts threaten the material existence of the community and lead to the loss of the existing rights.

STRESZCZENIE. Po podbojach Bazylego II społeczności Wołochów bałkańskich znalazły się pod panowaniem bizantyńskim. Prowincjonalny arystokrata Kekaumenos opisał w swoich „Radach” Wołochów z Tesalii, którzy wzniecili krótkotrwały bunt przeciw cesarzowi w 1066 r. Powodem zamieszek były próby zwiększenia podatków oraz formy ich poboru, co spotkało się ze sprzeciwem przywódców wołoskich przekonanych, że zagrażają one materialnemu bytowi społeczności i doprowadzą do utraty dotychczasowych praw.

Autor: Jarosław Dudek, Uniwersytet Zielonogórski, ul. Licealna 9, 65-417 Zielona Góra, Polska, e-mail j.dudek@ih.uz.zgora.pl, **ORCID iD:** <https://orcid.org/0000-0002-2895-2586>

Słowa kluczowe: Wołosi, Bizancjum, Kekaumen, prawo wołoskie, Tesalia

Keywords: The Vlachs, Byzantium, Kekaumenos, Wallachian law, Thessaly

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXV, Poznań 2018, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, pp. 197–218, ISBN 978-83-65663-94-8, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English and Polish

doi.org/10.14746/bp.2018.25.12

Jedno z najstarszych świadectw dla poznania dziejów Wołochów odnajdujemy na kartach utworu napisanego przed dziesięcioma wiekami, znanego w literaturze przedmiotu najczęściej pod tytułem *Rady i Opowiadania* (dalej *Rady*). Z różnych przyczyn, m.in. z racji zaskakującej szczerości czy pewnych paradoksów w opisie otoczenia, autora uważa się za jednego z najbardziej intrygujących pisarzy bizantyńskiego średniowiecza¹. Wiadomo, że należał do arystokratycznej rodziny o ormiańskich korzeniach.

---

*Tekst powstał w ramach realizacji grantu NPRH, 0604/NPRH3/H12/82/2014

¹ Zainteresowanie badaczy tym utworem potwierdzają jego kolejne wydania oraz przekłady całości lub wybranych fragmentów tekstu: *Cecaumeni „Strategicon” et incerti scriptores „De officiis re-*

Niektórzy z jej członków doszli do wysokich i prestiżowych stanowisk w armii i administracji Bizancjum w XI–XII w².

Na temat biografii i poglądów Kekaumena wiemy sporo, ale niestety w takim zakresie, ile zdecydował się sam przedstawić i na ile potrafimy treść jego przekazu porównać z przesłaniem innych źródeł. Jeśli wykluczmy możliwość jego identyfikacji z jedenastowiecznym wojskowym Katakalonem Kekaumenem, to okazuje się, że autor *Rad* nie był znany żadnemu ze współczesnych. Wiadomo, że mógł się urodzić ok. 1020 r., zmarł w bliżej nieokreślonym czasie po 1081 r. Koleje losu sprawiły, że zetknął się sławionymi daleko poza granicami Bizancjum postaciami, (np. późniejszym legendarnym królem „Warangii” norweskim Haraldem III Srogim [*Harald Hårdråde*, panujący w latach 1045–1066], który towarzyszył Kekaumenowi w wojnach przeciw Bułgarom i Pieczyngom). Autor *Rad* nie zapisał się czymś szczególnym na kartach ówczesnych dziejów, współczesne mu źródła milczą o nim. Tym bardziej, że posiadany przezeń majątek i osiągnięte godności nie wyróżniały go od większości prowincjonalnych notabli. Większość dorosłego życia spędził na Półwyspie Bałkańskim, prawdopodobnie w zachodniej części strefy dawnego pogranicza bizantyńsko-bułgarskiego, ostatecznie przyłączonej do Cesarstwa po zwycięskich wojnach cesarza Bazylego II (976–1025). Potwierdza to dobra, zapewne naoczna, znajomość wielu topograficznych detali dolnego dorzecza Wardaru i sąsiednich regionów. W tej części Bałkanów zapewne znajdowały się również włości Kekaumena. Pewne wyobrażenie lokalizacji strefy starego pogranicza podsuwa pochodzący z późniejszych czasów zwięzły opis terytoriów podlegających bułgarskiemu Kościołowi. Południowa granica jego zwierzchności pod koniec IX w. miała ciągnąć się od Tesaloniki ku zachodowi aż do położonych nad Morzem Jońskim miast: Jericho i Kaniny (*ἡγρον ἀπὸ Θεσσαλονίκης, ἄχρις Ἱεριχὸν καὶ Καννίνων*)³. Trudno uznać to określenie za precyzyjne, należy pamiętać że w tej części Bałkanów strefy wpływów politycznych i kościelnych były niestabilne, często ulegały zmianom, co jest symptomatyczne w niespokojnych czasach wojen bułgarsko-bizantyńskich (894–904, 913–927, 976–1018). Władcy

---

giis libelli”, red. V. Vasilevski, V. Jernstadt, Sankt Petersburg 1896; *Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца з XI века*. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г.Г. Литаврина, Москва 1972. Dokonano również edycji i przekładu tekstu w różnych krajach europejskich (zob. wykaz zamieszczony w pierwszej części bibliografii). Dla celów niniejszego tekstu zostało wykorzystane wydanie: *Советы и рассказы Кекавмена. Поучение византийского полководца з XI века*. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г.Г. Литаврина. Издание второе, переработанное и дополненное, Санкт Петербург 2003 oraz fragmenty przekładu A. Kotłowskiej.

² A. Savvides, *The Byzantine Family of Kekaumenus (Cecaumenus). (Late 10th – early 12th Century)*, “Diptycha”, 4, 1986–1987, s. 12–27, zwłaszcza 15–21; A. Kazhdan, *Kekaumenos*, [w:], *The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan i inni, New York – Oxford 1991, (dalej cyt. *ODB*), t. 2, s. 1119; *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867–1025)*, red. F. Winkelmann, (dalej PmZ), Berlin 2013, t. 3, nr 23694, sv. „Κεκαυμένος”.

³ Й. Иванов, *Български старини из Македония*, (dalej Й. Иванов) София 1931, s. 565; *Katalog Du Cange’a*, [w:] *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian, z. 4, Pisarze z VIII–XII wieku*, red. A. Brzóstkowska, W. Swoboda, Warszawa 1997, s. 127.

Bułgarii jeszcze u progu XI stulecia usiłowali włączyć do swojej organizacji kościelnej biskupstwa w Tesalii i Epirze, podlegające od prawie trzech stuleci patriarchatowi Konstantynopola. Konflikty z Bułgarami przygasły w 1041 r., jednak podziały pośród starych i nowych poddanych Cesarstwa okazały się trwałe. Wśród mieszkańców dawnego pogranicza długo tliły się wzajemne animozje i uprzedzenia. Kekaumen dorastając i wychowując się w takim środowisku posiadał wiedzę o różnych aspektach życia miejscowych społeczności żyjących po dwóch stronach dawnej granicy⁴.

Zakres jego horyzontów poznawczych Kekaumena zaskakuje nawet na tle literatury epoki, której twórcy nie stronili od różnorodnych form przekazu czy wyrafinowanych zainteresowań. W kręgu uwag autora „Rad” oprócz bałkańskiej części Bizancjum pozostawały również problemy związane z innymi obszarami państwa. Mimo, że był prowincjuszem, chętnie komentował ze swojej perspektywy wydarzenia w stolicy. Recepcja *Rad* w różnych środowiskach bizantyńskich jest trudna do oszacowania, bowiem ich tekst zachował się do naszych czasów tylko w jednym rękopisie prawdopodobnie z XIV w., wraz z opowieściami o Aleksandrze Wielkim oraz różnymi baśniami greckimi i orientalnymi. Pierwsze słowa tekstu podkreślają, że zaczyna się dokładne wyjaśnienie treści „strategikonu” (Πίναξ ἀκριβῆς τοῦ παρόντος στρατηγικοῦ). Mimo pewnych obiekcji już pierwsi wydawcy (V. Vasilievskij, V. Jernstadt) ustalili, że przekaz utworu z racji poruszanej przez autora problematyki daleko wychodzi poza ramy podręcznika sztuki wojennej. Stąd z czasem pojawił akceptowany przez ogół późniejszych badaczy pogląd, aby określać pracę Kekaumena jako *Rady i opowiadania*⁵.

Czas powstania rękopisu dowodzi, że prawie trzy stulecia po narodzinach tekstu nadal uważano treść *Rad* za istotną dla Bizantyńczyków z różnych okolic ich Cesarstwa. Podkreśla to przesłanie utworu jako nośnika wartości ideowych istotnych w różnych sferach aktywności bizantyńskich notabli, poczynając od detali pożycia rodzinnego⁶. Przede wszystkim doszukać się można w tekście *Rad* zaleceń odzwierciedlających niespokojnego ducha czasów w których przyszło żyć ich twórcy; przede wszystkim, jak postępować w trakcie częstych, nierzadko połączonych z wojnami domowymi, zamachach stanu czy jak skutecznie minimalizować zagrożenia wywołane najazdami zewnętrznych wrogów państwa.

Kekaumen zamieścił w swojej pracy zalecenia odnoszące się do praktyki ówczesnej sztuki wojennej, co odzwierciedla pierwotne tytułowanie jego tekstu jako tzw. *Strategikon* czyli popularny w średniowiecznym piśmiennictwie bizantyńskim rodzaj podręczników z zakresu teorii i praktyki wojskowości⁷. Sporo pisał o spiskach,

⁴ *Советы и рассказы*, s. 136, 168, 176–178, 180–182, 186–192, 196–198, 266–286, 296–300, 316–318.

⁵ *Советы и рассказы*, s. 631_{1–10} zob. kom. G.G. Litavrina, s. 13–43, 333, 631–632; Б. Л. Фонкич, *О рукописи „Стратегикона” Кекавмена*, „Византийский Временник”, 31, 1971, s. 108–120, zwłaszcza 109–113.

⁶ *Советы и рассказы*, s. 204–214, 218–264, 314–322.

⁷ O skali popularności tego rodzaju gatunku twórczości literackiej w kulturze późnego antyku i Bizancjum zob. A. K(azhdan), E. M(cGeer), *Strategika*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 1962.

buntach czy różnych formach wystąpień przeciwko cesarzowi i jego urzędnikom. Kekaumen podpowiadał wprawdzie, jak je sprawnie i skutecznie przygotowywać, ale zasadniczo zalecał unikać wikłania się w tego rodzaju niefortunne przedsięwzięcia polityczne. Tym bardziej, że w świetle ówczesnego prawa i praktyki politycznej kary za nieposłuszeństwo wobec państwa i jego funkcjonariuszy były bardzo surowe, poczynając od przyjęcia przymusowych mniszych ślubów, konfiskaty mienia aż po śmierć winowajcy i jego najbliższych krewnych, różne formy okaleczenia (np. oślepienie). Wynegocjowanie cesarskiego przebaczenia w postaci amnestii było trudne i nie gwarantowało bezpieczeństwa nawet skruszonym buntownikom⁸.

Ostatnia grupa wskazówek Kekaumena nabiera znaczenia w świetle niepokoїв jakie wstrząsnęły Tesalią w 1066 r. i w których uczestniczyli przywódcy lokalnych Wołochów. Relacjonuje je krewny Kekaumena miejscowy arystokrata Nikulitzas Delfinas, autor listu napisanego do ojca autora *Rad* na krótko przed 1077 r.⁹ Wiedzę o w buncie zawdzięczamy wyłącznie Kekaumenowi, co utrudnia weryfikację podanych przezeń informacji. Przekaz zawiera jednak dużo detali związanych z aspektami życia różnych społeczności i funkcjonowania instytucji w zachodniej części Półwyspu Bałkańskiego, aby uznać ją za falsyfikat czy konfabulację Kekaumena. Cytuje fragmenty relacji Nikulitzasa, pozostałe streszcza, podporządkowując swoją narrację głównemu celowi, politycznej rehabilitacji krewniaka uwikłanego w tesalskie niepokoje. Przedstawia przebieg buntu, jednocześnie informując o jego przyczynach, chronologii i zasięgu.

Zamieszki rozpoczęły się w Larisie, największym mieście bizantyńskiej Tesalii. Wybuchły, kiedy na niebie pojawiła ogromna *gwiazdo-kometa* (*ἀστὴρ κομήτης*) [...] *wschodząc każdego wieczoru niczym księżyc*. Była to kometa Haleya, co umożliwiła dość dokładne datowanie buntu na okres między 25 marca a 30 maja 1066 roku¹⁰.

⁸ Zdaniem Kekaumena (s. 248₁₃₋₂₇) powinnością Romajów była natychmiastowa walka z uzurpatorem definiowanego jako „tyran (*τύραννος*)” i powstrzymanie się od zawierania z nim jakichkolwiek układów czy porozumień. Lojalność wobec prawowitego władcy musiała być gwarancją nie tylko kariery, ale i przetrwania. Sekundowali mu współcześni stwierdzając, że los ukaranego buntownika winien stanowić przestrożę dla jego naśladowców. Zob. A. Savvides, *Internal strife and unrest in later Byzantium, XIth–XIIIth centuries (A.D. 1025–1261). The Case of urban and provincial insurrections (causes and effects)*, „Symmeikta”, 7, 1987, s. 237–273; J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990, s. 177–184; J. Dudek, *Pęknięte zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009, s. 257–260.

⁹ *Советы и рассказы*, s. 268–284.

¹⁰ *Советы и рассказы*, s. 270₅₋₆; przekł. A. Kotłowska, s. 87. Zob. G.C. Soulis, *The Thessalian Vlachia*, „Zbornik Radova Visantološkog Instituta”, t. 8, 1963, s. 271–273; Г. Цанкова-Петкова, *Югозападните българските земи през XI век според „Стратегикона” на Кекавмен*, [w:] *Известия на Института за българската история*, t. 6, 1956, s. 589–628, zwłaszcza 614–625; E. Stănescu, *Byzantinovlachica I. Les Vlaques à fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine la péninsule balkanique*, „Revue des études sud-est européennes”, 6, 1968, 3, s. 407–438, zwłaszcza 417–419; P.S. Năsturel, *Vlacho-Balcanica. Remarques sur les Vlaques dans l’empire byzantin sous les Commènes et les Anges*, „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, 22, 1971, (dalej cyt. P.S. Năsturel, *Vlacho-Balcanica*) s. 221–248, zwłaszcza 230–231; D. Dvoichenko-Markov, *The Vlachs. The Latin Speaking Population of*

Grupa tesalskich notabli zdecydowała się wystąpić przeciwko ówczesnemu cesarzowi Konstantynowi X Dukasowi (1059–1067). Jednym z dygnitarzy uwikłanym w te wydarzenia był Nikulitzas, który zarządzał wówczas Larisą, podlegając bezpośrednio Niceforowi, sędziemu Hellady, jednemu z najważniejszych dygnitarzy w tej części Bałkanów¹¹. Nikulitzas początkowo mając rozeznanie w narastającym wrzeniu wśród mieszkańców Tesalii usiłował studzić nastroje odwołując się do perswazji i ustępstw. Z jednej strony apelował do cesarza o wstrzymanie niepopularnych zarządzeń, z drugiej namawiał niezadowolonych do rezygnacji z radykalnych form protestu. Jednak inicjatorzy buntu mieli stanowczo nalegać, aby przyłączył się do nich i został przywódcą buntu. Ich determinacja miała posunąć się do tego stopnia, że mieli grozić śmiercią przebywającym wówczas w Larisie córkom i braciom Nikulitzasa, jemu samemu zaś okrutnymi mękami, jeśli nie wystąpi z nimi zbrojnie przeciwko cesarzowi¹².

Szantażowany i zastraszony Nikulitzas zgadza się dołączyć do rebelii i zostać jej przywódcą. Później, jak się tłumaczył w swoich wspomnieniach, zdołał częściowo uśmierzyć buntowników kategorycznie odrzucając oferowaną mu najwyższą władzę¹³. Wyjaśnia cesarzowi, że starał się tak pokierować wydarzeniami, aby nie doszło do rozlewu krwi w konfrontacji z lojalnymi wobec cesarza tesalskimi *stratitotami* z sąsied-

---

Eastern Europe, "Byzantion", 54, 1984, s. 508–526, zwłaszcza 515–516; A.G. Lazarou, *L'Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Thessaloniki 1986, (dalej cyt. A.G. Lazarou) s. 85–88; T.J. Winnifrith, *The Vlachs. The History of a Balkan People*, London 1987 (dalej cyt. T.J. Winnifrith), s. 103–109; A. K(azhdan), *Vlachs*, [w:] ODB, t. 3, s. 2183–2184; Г. Г. Литаврин, *Востание болгар и владхов в Фессалии в 1066 г.*, „Византийский Временник”, 11, 1956, s. 123–134; Г. Г. Литаврин, *Влахи византийских источников*, [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*, Санкт Петербург 1999, s. 130–136.

¹¹ Terytorium średniowiecznej Tesalii z grubsza pokrywało się z granicami antycznej krainy o tej samej nazwie. Na północy graniczyła z górkim masywem Olimpu, na zachodzie górami Pindosu, na południu wąwozem termopijskim, zaś na wschodzie dochodziła do wód Zatoki Tesalonickiej. Mieszkańcy regionu utrzymali we wczesnym średniowieczu swoje poczucie tożsamości, mimo dużych zmian etnicznych i politycznych w tej części Półwyspu Bałkańskiego w VII–X w. Okres tzw. „Ciemnych Wieków” przetrwały również znaczniejsze miasta antycznej Tesalii, których nazwy są wymieniane na kartach *Rad*: np. Larisa, Trikala, Demetrias, Serwia. Od strony administracyjnej Tesalia w połowie XI stulecia nadal wchodziła w skład *temu* Hellady, utworzonego krótko przed 695 r. i obejmującego południową i środkową część obecnej Grecji. W związku z tym tutejsi urzędnicy podlegali namiestnikowi (tytułowanemu jako strateg lub *krites*, *praitor*) rezydującemu w dawnych beockich Tebach. Zob. Б. Фержанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974, s. 2–10; *Tabula Imperii Byzantini I. Hellas and Thessalia*, von J. Koder, F. Hild, Wien 1976, s. 144–145, 198–199, 277–279; T.E. Gregory, *Hellas*, [w:] ODB, t. 2, s. 911; T.E. Gregory, *Thessaly*, [w:] ODB, t. 3, s. 2073–2074. W tamtych latach zarządcą *temu* helladzkiego był posiadający spore doświadczenie administracyjne eunuch Nicefor, za rządów cesarza Michała VII Dukasa (1071–1078) znany jako jeden z najbardziej wpływowych ministrów. Zob. C.M. B(rand), *Nikephoritzes*, [w:] ODB, t. 3, s. 1475.

¹² *Советы и рассказы*, s. 272₂₋₅.

¹³ *Советы и рассказы*, s. 278₁₋₂: Skierowane do Nikulitzasa słowa rebeliantów Ἡμεῖς δοῦλοι σοῦ ἐσμεν, καὶ εἰ κελεύεις πολυχρονίζομεν. (Dosłownie: „Ei chrónous pallóuz”) kojarzono z ceremonialnym życzeniem wielu lat życia (panowania) publicznie wygłaszanym w obecności cesarza. Zob. E.A. Sophocles, op. cit.

nich twierdzi¹⁴. Nikulitzas wyłącznie sobie przypisuje zasługę zawarcia porozumienia z cesarzem, pojmania najbardziej krnąbrnych buntowników i uzyskania amnestii dla pozostałych. Milczy jaki los ostatecznie spotkał jego zatwardziałych przeciwników, w relacji Kekaumena ucierpieć miał wyłącznie Nikulitzas, którego Konstantyn X wygnał z Bałkanów i uwięził w położonej na wschodnim azjatyckim pograniczu Amazji. Dopiero cesarz Roman IV Diogenes (1068–1071) złagodził karę ograniczając ją do aresztu domowego, który winowajca ostatecznie opuścił w 1071 r. za wstawiennictwem wspomnianego Nicefora, dobrze zorientowanego w fiskalnych realiach prowincji. Losy Nikulitzasa kilka lat później zostały przywołane przez Kekaumena jako historia ze szczęśliwym finałem, jednak jej bohater definitywnie znika z kart dziejów. Można więc założyć, że uczestnictwo w buncie tesalskim przyczyniło się do kresu kariery krewnego autora *Rad*¹⁵.

Na opis tesalskich zamieszek złożyły się wyjaśnienia Nikulitzasa z uwikłania w bunt, jego starań uniknięcia katastrofy osobistej i majątkowej oraz cierpień doznanych z racji niesłusznych pomówień. Relacja zawiera jednak pewne istotne elementy wykraczające poza te osobiste enuncjacje. Dotyczy to tych partii narracji, gdzie pojawiają się informacje dotyczące położenia wicherzycieli i przyczyn buntu. W trakcie negocjacji z przywódcami przyszłego buntu, Nikulitzas pragnąc wyciszyć ich emocje posługuje się argumentami, które pozwalają dostrzec niektóre aspekty ekonomiczne i społeczne z życia ówczesnych Wołochów:

Do Wołochów zaś powiedział: „Gdzie są obecnie wasze stada i wasze kobiety?” Oni rzekli: „W górach Bułgarii”. Taką bowiem mają zasadę, że stada Wołochów i ich rodziny od kwietnia do września przebywają w wysokich górach i bardzo chłodnych miejscach. A czyż, rzekł: „Nie spłądrują tego tamtejsi mieszkańcy, którzy, oczywiście, są po stronie cesarza. Słuchających tego Wołochów przekonały jego słowa i powiedzieli: „my nie odstępujemy od takiej rady i przyjmujemy ją”¹⁶.

Nikulitzas wskazał niewralgiczny punkt bytu Wołochów. Pasterstwo oparte na sezonowych wypasach, było już w tamtych stuleciach jednym z najważniejszych podstaw ich materialnej egzystencji¹⁷. Wymieniona w mowie do Wołochów „Bułgaria” tylko częściowo pokrywa się z rzeczywistym obszarem dawnego carstwa bułgarskiego z X–XI w. Współczesnym Kakaumena termin ten raczej kojarzył się z rządztwem rodu Komitopulów obejmującym m.in. centralną część zachodniej części Bałkanów.

¹⁴ *Советы и рассказы*, s. 276_{4–32}; 278_{1–19}. W XI w. terminu tego używano dla określenia żołnierzy wchodzących w skład lokalnych sił wojskowych. Zob. A. K(azhdan), E. M(cGeer), *Stratiotes*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 1965–1966.

¹⁵ *Советы и рассказы*, s. 280–284.

¹⁶ *Советы и рассказы*, s. 274_{3–11}; przekł. A. Kotłowska, s. 91.

¹⁷ O sezonowych przegonach stad owiec odnajdujemy wzmiankę również, w będącym pewną syntezą antycznej agronomicznej wiedzy i praktyki, bizantyńskim poradniku dla rolników i hodowców z X w., aczkolwiek brak dowodów na ich lekturę przez wołoskich hodowców w wiekach średnich. Zob. Kassianus Bassus, *Geoponika. Bizantyńska encyklopedia rolnicza*, ks. XVIII, roz. 2, przekł. I. Mikołajczyk, Toruń 2012, s. 366.

Głównymi grodami cara Samuela (976–1014) i jego następców: Gabriela Radomira (1014–1015) i Jana Władysława (1015–1018) były Prespa, Bitola i Ochryda. Ostatnie z tych miast po podboju stało się jednym z ważnych ośrodków cesarskiej administracji. Ponadto Ochryda stała się od tego momentu na ponad siedem stuleci siedzibą arcybiskupa Bułgarii, dlatego bizantyńscy autorzy chętnie sięgali po ten termin dla określenia całego regionu¹⁸.

Wspomnianych przez Nikulitzasa górskich pastwisk można się doszukiwać na północ od Tesalii. Toponomastyczne świadectwa potwierdzają lokalizację szeregu wołoskich *katunów* na wielu wyżynach i stokach masywów górskich położonych na wysokości od 1000 do 1600 m n.p.m. na obrzeżach górnej części dorzecza Wardaru: w górskim masywie Kożuha (Katunište), w Górach Osogowskich (Nastroj), w okolicach Skopje (Krapa, Bukurci, Gluvo), w okolicach Prizrenu (Guncati, Jančišta, Golubovci, Kostrečani, Sinainci, Pinušinci, Dragoljevci, Vlatce). Dla Wołochów *katun* mógł oznaczać zarówno wspólnotę pasterską lub zespół zabudowań, które przekształcały się w wieś lub z osadę. Na każdy z wymienionych *katunów* średnio mogło przypadać kilkadziesiąt rodzin wołoskich pasterzy¹⁹. Ich nazwy zostały wprawdzie utrwalone w źródłach pochodzących z XIII–XIV w. czy nawet z epoki Osmanów, można jednak założyć, że część z nich zapewne istniała już w czasach Kekaumena, zwłaszcza że termin *katun* (*κατοῦνα*) nie był mu obcy, pojawia się w partii jego tekstu dotyczącej zagadnień wojskowych²⁰.

Można przyjąć, że uchwytnie w *Radach* świadectwa aktywności gospodarczej pasterzy wołoskich odzwierciedlają starszą tradycję w tym regionie. Obecność Wołochów w tym zakątku Bałkanów wydaje się być dość dobrze poświadczona już we wcześniejszych wiekach, kiedy ich przodkowie pielgrzymowali do grobu św. Demetriusza w Tesalonice²¹. Znalazła pierwsze bezpośrednie potwierdzenie w *Zarysie dziejów* Jana Skylitzesa, kronikarza współczesnego Kekaumenowi, w odniesieniu do pewnego incydentu z ostatnich dekad poprzedniego stulecia. Otóż Dawid, brat Samuela, został uśmiercony przez „jakichś wędrownych Wołochów między Kastorią a Prespą pod tzw. Pięknymi Dębami”. Do tego tragicznego wydarzenia miało dojść ok. 976 r. *Piękne Dęby* (*Καλάι δρυς*), wymienione w *Zarysie dziejów* próbowano zlokalizować w różnych punktach pasma górskiego przebiegającego na północ od Kastorii. Ostatecznie przyjęto, że Wołosi zabili Dawida Komitopula nieopodal tego miasta, w bliżej niesprecyzowanym miejscu położonym w dzisiejszej północnej Grecji, prawdopodobnie pomiędzy wioskami Dendrohorion a Kroustallopygi²².

¹⁸ I. Божилов, *История на средновековна България VII–XIV век*, София 1999, s. 343–350.

¹⁹ J.Ф. Трифуноски, *Географске карактеристике срењовекових влашких катуна*, [w:] *Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961 г.*, Сарајево 1963, s. 19–39, zwłaszcza 20–22, 26, mapa nr 6.

²⁰ *Советы и рассказы*, s. 154₁₃, 160₂, 176₁₈.

²¹ A. Riso, *The Vlachs of Larissa in the 10th Century*, „Byzantinoslavica”, 51, 1990, 2, s. 202–207.

²² *Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum*, ed. H. Thurn, Berlin 1973, (cyt. dalej Ioan. Scylitz.) s. 329₇₉; Jan Skylitzes, [w:] *Testimonia Najdawniejszych dziejów Słowian*, przekł. A. Kotłowska, op. cit., s. 193.

Z przekazu kroniki wynika, że zbrodniczy czyn został dokonany przez wędrownych Wołochów (Βλάχων ὀδιτῶν). Niestety nie wiadomo, czy obecność owych zagadkowych wędrowców określonych jako *hóditai* (ὀδῖται) w *Pięknych Dębach* była rezultatem wkroczenia bułgarskiego księcia na szlak sezonowych wędrowek Wołochów czy należy ją potraktować jako przypadkowy zbójnicki incydent w niespokojnych czasach. Próby dokładnego wyjaśnienia znaczenia terminu *hóditai* nie przyniosły definitywnego rozstrzygnięcia. Nie wiemy, czy w opisanych okolicznościach oznaczał on uzbrojonych pasterzy, włóczęgów, rozbójników czy wojskowych maruderów²³. Dotychczas ustalono, że ten fragment kroniki jest interpolacją oryginalnego tekstu Skylitzesa przez zorientowanego w lokalnych zawiłościach historyczno-geograficznych Michała, biskupa pobliskiego Dewolu w pierwszych latach XII wieku²⁴.

Przedstawione w *Radach* kalendarium górskich wypasów stad należących do Wołochów z Tesalii dowodzi ich sezonowego charakteru, wyraźnie przypominając zwyczaje społeczności pasterskich w różnych częściach Karpat w późniejszych wiekach. Kwestia ta wydaje się dzisiaj nie rodzić wątpliwości²⁵. Skłania jednak do postawienia pytań: czy wydarzenia scharakteryzowane w *Radach* odzwierciedlają formalno-prawne położenie społeczności wołoskiej w Bizancjum? W jakim stopniu opisane przez Kekaumena detale z życia codziennego Wołochów mogą posiadać wartość w rozeznaniu statusu ich społeczności zamieszkujących różne części Europy południowo-wschodniej w późniejszych wiekach?

Najpierw należy przyjrzeć się przedstawionym przez Kekaumena przyczynom tesalskiego buntu. Wzniecił go członkowie różnych grup etnicznych (np. Bułgarzy czy grekojęzyczni mieszkańcy Larisy), ale wyraźnie aktywni wydają się być w rewolcie Wołosi. Na wymienionych w „Radach” pięciu przywódców rebelii (włącznie

Zob. T.J. Winnifrieth, *The Vlachs*, dz. cyt, s. 19, mapy nr 11 i 4, Por. E. Stănescu, *Byzantinovlachica*, op. cit., s. 407–415, gdzie zamieszczono starszą literaturę dotyczącą tego incydentu.

²³ E. Stănescu, *Byzantinovlachica*, op. cit., s. 413–414; A.G. Lazarou, op. cit. s. 68, przyp. nr 9.

²⁴ J. Ferluga, *John Scylitzes and Michael of Devol*, [w:] tegoż, *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries*, Amsterdam 1976, s. 337–344.

²⁵ Np. M. Gyóni, *La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Age*, „Byzantinoslavica”, 12, 1951, s. 29–42, zwłaszcza s. 33–34; P.S. Năsturel, *Les Valaques balcaniques aux Xe–XIIIe siècles. (Mouvements de population et colonisation dans la Roumanie grecque et latine)*, „Byzantinische Forschungen”, t. 1979, s. 89–112; N. Djuvara, *Sur un passage controversé de Kékauménos. 1) De origine des Valaques de Grece, 2) L’auteur n’est pas Katakálōn Kékauménos*, „Revue Roumaine d’Histoire”, t. 30, 1991, 1–2, s. 23–66, zwłaszcza s. 41–42; K. Stefanopoulos, *The Vlachs. Metropolis and Diaspora*, Thessaloniki 2003, s. 83–84; M. Luković, *Sezonowe migracje pasterzy na Balkanach: charakter, historia, transformacje*, „Res Historica”, 40, 2015, s. 61–95, zwłaszcza 70–72, 73, 76–77. W odniesieniu do pasterskich praktyk w północnych Karpat zob. B. Kopczyńska-Jaworska, *Gospodarce i społeczne podstawy pasterstwa tatrzańkiego*, [w:] *Historia osadnictwa i organizacja społeczna pasterstwa oraz słownictwo pasterskie Tatr polskich i Podhala*, oprac. S. Górzyński, J. Kolowca, B. Kopczyńska-Jaworska, Z. Korosadowicz, Z. Radwańska-Jaworska, A. Szyfer, J. Zborowski, Z. i S. Zwoliński, *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, t. IV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 107–162; J.M. Roszkowski, „Redyk Karpacki” wiódł przez Podhale, „Prace Pienińskie”, 23, 2013, s. 280–287.

z samym Nikulitzasem) tylko dwóm z nich jednoznacznie przypisano pochodzenie wołoskie. I są to pierwsi w dziejach konkretni Wołosi, mimo noszonych przez nich imion słowiańskiego pochodzenia. Pierwszy z nich to Sławota Karmalakes zdefiniowany przez Nikulitzasa jako archont Wołochów (*ἀπὸ μὲν τῶν Βλάχων τὸν πρόκριτον αὐτῶν ἄρχοντα Σθλαβωτᾶν τὸν Καρμαλάκην*). Drugi z Wołochów to Beriwoj, właściciel domostwa w Larisie (*τὴν οἰκίαν Βεριβόου τοῦ Βλάχου*), w którym odbyła się narada przywódców przyszłego buntu. Nikulitzas będąc jego gościem stanowczo odradza wszczęcie rebelii, posługując się powyższym argumentem w postaci zagrożenia dla wołoskich kobiet, młodzieży i dogłądanych przez nich stad w Bułgarii²⁶.

Przywódcy powstania nie sprecyzowali swoich celów politycznych, co zostało zresztą wyeksponowane w relacji Nikulitzasa, który unika określeń sugerujących bunt przeciwko cesarzowi (*στάσις, ἀποστασία*), lecz konsekwentnie odwołuje się do terminów *wystąpienie, rozruchy* (*μοῦλτος* od łac. *tumultus*)²⁷. Niewykluczone, że Kekaumen z premedytacją posłużył się ostatnim z tych określeń, bardziej neutralnym znaczeniowo z punktu widzenia ówczesnej „poprawności politycznej”. Jego opis tesalskich zamieszek stanowi wyraźną próbę umniejszenia ciężaru winy krewnego z racji uczestnictwa w zbrodniczym wobec państwa przedsięwzięciu. Według autora *Rad* Nikulitzas miał tak pokierować rozwojem wypadków, że buntownicy powstrzymali się od radykalnych politycznych postulatów: np. obalenia cesarza, dymisji niepopularnych ministrów czy namiestników. Ograniczyli się tylko do żądania anulowania dokuczliwych obciążeń fiskalnych, wymienionych w cytowanym przez Kekaumena liście Nikulitzasa do ówczesnego władcy:

W każdym razie ustnie poinformowałem ciebie, że może dojść do buntu, ponownie zatem, po przybyciu do domu, napisałem o tym do ciebie [...]. Uwierzyłbyś teraz: że zbuntowali się i uczynili mnie swoim przywódcą. Dziękuj Bogu, że mam wojsko i mogę zdławić ten bunt, jeśli mnie posłuchasz i obetniesz te **podwyżki i kontrole** [J.D.], które na nich nałożyłeś.” On to bowiem doprowadził do podwyżek w wysokości wielu *nomismata*. Ten zaś posłał mu najświętsze przysięgi, iż „anuluję wszystko to, co uczyniłem od dni, gdy zacząłem panować, aż po dziś. Niech żaden człowiek nie zostanie wygnany z twojego obszaru, ani niech żaden się po nim nie błąka. Niech nie poniesie szkody ze skarba publicznego bądź prywatnego. Wszystko anuluję z bojaźni Bożej²⁸.

²⁶ *Советы и рассказы* op. cit., s. 272₂₀₋₂₁, 280₉₋₁₀. Pół wieku wcześniej znany stratega Chios, Beriboesa. Brak jednak dowodów na jego pokrewieństwo z tesalskim Beriwojem. Zob. PmZ, t. 1, nr 21149, sv. „Βεριβόης”. Jako pozostali rozmówcy Nikulitzasa zostali wskazani: *protospatharios* Jan Gremianites oraz dwaj pozostali lokalni notable, których tytułów lub godności już Kekaumen nie wymienia: Grzegorz Bambakas i Teodor Skribon Petastas. Z późniejszych przekazów wiadomo, że członkowie rodziny Gremianitesów zaliczali się do tesalskiej elity jeszcze w XIV stuleciu. Zob. Г. Г. Литаврин, Восстание болгар и владхов в Фессалии в 1066 г., op. cit. s. 126, 128; P.S. Nästurel, *Vlacho-Balkanica*, op. cit., s. 230. J.-C. Cheynet, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, op. cit., s. 72.

²⁷ A. Savvides, op. cit., s. 238; E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – Zürich – New York 1992, (op. cit. Sophocles) s.v. „μοῦλτος, -ου, -ός”.

²⁸ *Советы и рассказы*, op. cit., s. 276₁₂₋₂₄, zob. s. 505–506, kom. nr 685.

Terminy *podwyżki i kontrole* (*αὐξήσεις και φανερώσεις*) zaliczały się do frazeologii ówczesnego fiskalizmu. Ogólnie wiadomo, że kojarzyły się z podwyżkami podatków, jednak konkretnego znaczenia nabierały po uwzględnieniu ich kontekstu²⁹.

Przez swoich krytyków Konstantyn X Dukas był postrzegany jako cesarz przeważnie obojętny na problemy prowincji, władca który pod koniec swoich rządów skupił się na zwiększeniu dochodów państwa poprzez ściąganie podatków, jednocześnie eliminując różne dawne przywileje fiskalne³⁰. Osobiste zainteresowanie wyłącznie finansami zaświadczać miało o małostkowości monarchy, co zarzucali Konstantynowi krytycy jego rządów³¹. Do takich poglądów należy podchodzić z pewną dozą ostrożności, biorąc pod uwagę ówczesne położenie Bizancjum. Jeśli cesarz na początku swojego panowania rzeczywiście usiłował złagodzić fiskalny rygoryzm poprzedników, zwłaszcza Izaaka I Komnena (1057–1059), to w kolejnych latach postępowanie Konstantyna musiało ulec zmianie. Ostatnia faza jego rządów to narastające zagrożenia ze strony Turków Seldżuckich, którzy coraz częściej i intensywniej pustoszyli Azję Mniejszą. W odniesieniu do europejskich granic Kekaumen pisząc o obecnej na niebie komecie przytacza również pogłoskę o zagrożeniu ze strony italskich Normanów³². Współczesny mu autor podkreślał ogrom nieszczęść spadających na Bałkany z racji najazdów innych tureckich koczowników (Pieczyngów, Uzów), doprowadzających jego rodaków do desperackich myśli o emigracji do innych części świata³³.

W takim kontekście opisany przez Kekaumena zamysł cesarza i jego niektórych ministrów był prawdopodobnie związany ze zmianami w dotychczasowej polityce fiskalnej wobec Wołochów. Obecne w liście Nikulitzasa podwyżki i kontrole skarbowe kojarzono ze wzrostem konkretnych danin płaconych przez pasterzy wołoskich. Zachowały się informacje o co najmniej kilku takich podatkach ściąganych z właścicieli stad. Jeden z nich to tzw. *ennomon* (*ἐννόμιον*)³⁴, ewentualnie *orike* (*ὄρικη*), pobierany od pogłowia zwierząt należących do pasterzy. Był ściągany w wysokości jednej sztuki złota (*nomismata*) rocznie za stado złożone ze 100 sztuk owiec lub kóz, 1 sztuki srebra (*miliaresion* = 1/12 *nomismata*) rocznie od jednego konia, wołu lub osła. Kolejny podatek określano jako „mandriatikon (*μανδριατικόν*)”, uiszczano go z racji

²⁹ Aczkolwiek takie określenia występują w różnych tekstach retorycznych i patrystycznych. Zob. Sophocles, op. cit. s.v. „αὐξήσεις, εως, ἦ”; „φανερώσεις, εως, ἦ”.

³⁰ Np. Miguel Atalates, *Historia*, ed. In. Pérez Martin, Madrid 2002, s. 57₂₄₋₂₅, 58₃₋₄, 61₁₋₂, 64_{1-4, 6-7}; *The History Michael Attaleiates*, transl. by A. Kaldellis, D. Krallis, Cambridge (M) – London 2012, s. 138–139, 140–141, 150–151.

³¹ J. Dudek, op. cit., s. 170.

³² *Советы и рассказы*, op. cit., s. 270₉₋₁₀.

³³ Miguel Atalates, *Historia*, op. cit., s. 64–65; *The History Michael Attaleiates*, transl. by A. Kaldellis, D. Krallis, op. cit., s. 150–151, 152–153. Zob. M. Angold, *The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History*, London 1984, s. 14–21, 53–58; J. Bonarek, *Bizancjum w dobie bitwy pod Mantzikert. Znaczenie zagrożenia seldżuckiego w polityce bizantyńskiej w XI wieku*, Kraków 2011, s. 65–68, 88–91, 137–143.

użytkowania górskich pastwisk. Inną daninę, określaną jako *poriatikon*, pobierano tytułem opłaty za sezonowy przegon owiec i kóz przez ziemie należące do państwa³⁴.

Wołosi, jak zresztą wynika z innych fragmentów *Rad* byli również posiadaczami miejskich domów, wiejskich zagród oraz pól, z pewnością płacili z tego tytułu podatki. W swoich argumentach Nikulitzas jako szczególnie istotną część ich dóbr wyeksponował stada wypasane na górskich pastwiskach. Zwiększenie podatków dotyczyło w największej mierze gospodarki pasterskiej Wołochów, zapewne opartej na hodowli owiec, inne gatunki zwierząt odgrywały tutaj raczej pośrednią rolę. Zgodnie jednak z częstą dla tamtych czasów praktyką wiosną (kwiecień–maj) pisarz podatkowy (*ἀναγραφεύς*) ustalał ich wymiar wykorzystując do tego celu deklaracje właścicieli stad oraz własne dane, jesienią (wrzesień–październik) zaś poborca (*πράκτωρ*) w oparciu o powyższe ściągał należności do skarbu. Prawdopodobnie, wprowadzane wiosną zmiany do katastru, zapowiadające wzrost świadczeń, wywołały oburzenie Wołochów, słusznie obawiających się zwiększenia obciążeń skarbowych po powrocie stad z górskich pastwisk³⁵. Z relacji Kekaumena i Skylitzesa wynika, że w gospodarce pasterską Wołochów była zaangażowana duża część ich społeczności, w sezonowych wypasach uczestniczyły również kobiety oraz młodzież obojga płci. Powyższe przekazy potwierdza w swoim liście patriarcha Mikołaj IV Gramatyk (1084–1111), donosząc ówczesnemu cesarzowi Aleksemu I Komnenowi (1081–1118) o skandalu do którego doszło na Świętej Górze Atos. Otóż w bezpośrednim otoczeniu tamtejszych świętych ascetów pojawili się pasterze i pasterki wołoskie. Jak ustalił zgorzony patriarcha, Wołochom zawsze towarzyszyły na pastwiskach ich niewiasty, co zdawali się nie wiedzieć ihumeni tutejszych klasztorów. Ostatecznie 300 rodzin wo-

³⁴ E. Schilbach, *Byzantinische metrologische Quellen*, Thessalonikē 1982, s. 58–64, zwłaszcza 59³⁰, 60¹³. Obciążenia podatkowe różnych form aktywności gospodarki pasterskiej mieszkańców Bałkanów w czasach bizantyńskich i osmańskich były przedmiotem badań m.in. D. Xanalatos, *Bēitragē zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter*, München 1937, s. 41–42; Г. Г. Литаврина, *Болгария и Византия в XI–XII вв.*, Москва 1960, s. 324; tegoż, *Влахи византийских источников*, op. cit., s. 156–158; Б. Панова, *Теофилакт Охридски како извор за средновековната историја на македонскиот народ*, Скопје 1971, s. 200–201 oraz A. Harveya, *The Land and taxation in the reign of Alexios I Komnenos: the evidence of Theofilakt of Ochrid*, REB, 51, 1993, s. 139–154; M. Lukavića, op. cit., s. 80–81 O górskich pastwiskach „połoninach” (*των πλανηρών*) położonych w okolicach Ochrydy, będących na początku XII stulecia własnością skarbu państwa, wspomina w jednym ze swoich listów Teofilakt, arcybiskup Bułgarii. Zob. *Théophylacte d’Achrida letters*, introduction, texte, traduction et notes P. Gautier, nr 85, Thessalonique 1986, s. 447³².

³⁵ Г. Г. Литаврин, *Болгария и Византия в XI–XII вв.*, op. cit., s. 298–303; J.Ф. Трифуноски op. cit., s. 32–33; A. K(azhdan), *Anagrapheus*, [w:] *ODB*, t. 1, s. 84; A. K(azhdan), *Praktor*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 1711–1712. Różne teksty literackie epoki często zawierają skargi na wysokość podatków, nadużycia poborców. Ci ostatni, często dzierżawili pobór danin, kompensując to sobie przeznaczonymi dla siebie nadwyżkami. Kekaumen nawet poświęcił tej kwestii odrębny ustęp „Rad”, ostrzegając swoich czytelników przed takimi ryzykownymi, jak stwierdzał, sposobami pomnażania majątku. Zob. *Советы и рассказы*, s. 210^{28–31}, 212^{1–33}, 214^{1–14}.

łoskich zostało wypędzonych z okolicznych wyżyn, w ten sposób mnisi mogli zachować moralną czystość³⁶.

Czy taki stan rzeczy znalazł odzwierciedlenie w formalno-prawnym statusie ówczesnych wołoskich społeczności? W wczesnych wiekach średnich, zwłaszcza między VII a X stuleciem, w bałkańskich prowincjach Cesarstwa funkcjonowały różne społeczności raczej nie postrzegane przez ogół greckojęzycznych Bizantyńczyków jako *Romajowie*. Zgodę na osadnictwo obcych ludów na ziemiach *Romanii* (tzn. Cesarstwa Bizantyńskiego) uzależniano wówczas od przyjęcia ortodoksyjnego chrześcijaństwa oraz akceptacji cesarskiego porządku. Status takich przybyszów był zróżnicowany, w niektórych wypadkach zachowywali autonomię, wiele zależało od ich pochodzenia, zależnie od tego czy byli barbarzyńcami spoza granic Cesarstwa (Słowianie, Ormianie, syryjscy Mardaici, węgierscy Wardarioci, irańscy churrami-ci), czy jego dawnymi mieszkańcami: uciekinierzy z Italii, Sycylii, Afryki północnej, Cypru, Krety, przymusowymi przesiedleńcami (Cypryjczycy, Mardaici, paulicjanie ze wschodniej części Azji Mniejszej). W pewnych okolicznościach zakres autonomii takich społeczności obejmował ulgi fiskalne, np. niższe podatki mogli płacić osadnicy klasyfikowani jako *stratioci* obsadzający pograniczne twierdze oraz chroniący newralgiczne górskie przełęcze lub rzeczne przeprawy³⁷.

Wołosi długo pozostawali poza urzędowymi zestawami powyższych imigranckich grup. Instytucjonalizacja ich położenia w Bizancjum zaczęła się niecały wiek wcześniej przed powstaniem tekstu *Rad*, przebiegając dwutorowo: w ramach wojskowo-administracyjnych oraz kościelnych³⁸. Pierwszą informację na ten temat zawdzięczamy zwięzłemu opisowi przebiegu kariery jednego antenatów Kekaumena na początku osobistych rządów Bazylego II (od 985r.). Píše że ów cesarz w swojej dobroci ofiarował jego przodkowi dar w postaci zwierzchnictwa nad Wołochami w Helladzie (*δωρεῖται σοι τὴν ἀρχὴν τῶν Βλάχων Ἑλλάδος*)³⁹. U schyłku X w. tem helladzki obejmował swoim zasięgiem Tesalię, co stanowi potwierdzenie relacji między tutejszymi Wołochami z co najmniej z arystokratycznymi rodami: Nikulitzasów i Kekaumenów. Uwzględniwszy fakt, że przodek Kekaumena sprawował już wcześniej, co najmniej od 963 r., stanowisko *domestikosa* ekskubitów Hellady (*τὸ δομεστικᾶτον τῶν ἐξκουβίτων*

³⁶ V. Grumel, *Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*, vol. 1 *Les actes patriarches*, fasc. 3 *Les registes de 1043 a 1206*, nr 981, Constantinople 1947, s. 63–62; Г. Г. Литаврин, *Влаху византийских источников*, s. 147–148. W świetle ustaleń polskich etnografów z lat 50-tych poprzedniego stulecia w sezonowych letnich wypasach na Podhalu również uczestniczyła góralska młodzież obojga płci. Zob. B. Kopczyńska-Jaworska, op. cit., s. 131–135. Rozmiar takiej praktyki zdaje się wyróżniać Wołochów od innych grup pasterzy na Bałkanach, nawet od migrujących zza Dunaju tureckich nomadów (Pieczyngów, Uzów czy Kumanów).

³⁷ H. Ditten, *Etnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin 1993, s. 124–207.

³⁸ М. Цветковић, *Укључвање Словена и Влаха у систем византијске провинцијске организације на југу Балкана до XI века. Сличности и разлике*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, 49, 2012, s. 19–41, zwłaszcza 31.

³⁹ *Советы и рассказы*, s. 298₃.

της Ἑλλάδος), to można przyjąć, że zwierzchność nad tesalskimi Wołochami miała związek z wojskowym charakterem ich służebności wobec Bizancjum⁴⁰. Następne stulecie przynosi kolejną informację potwierdzającą militarny status Wołochów. W świetle noty *Roczników z Bari*, na oddziały szykowane do podboju muzułmańskiej Sycylii w 1027 r. złożyły się kontyngenty: Rusów (*Russorum*), Wandalów (*Guandalorum*), Turków (*Turcorum*), Bułgarów (*Burgarorum*), Macedończyków (*Macedonum*), oraz Wołochów (*Valachorum*)⁴¹. Także w późniejszych źródłach Wołosi będą kojarzeni z różnymi zadaniami natury militarnej: dozorem nad górskimi klejsurami (κλεισούραι), cesarskimi stadninami i magazynami, służbą w cesarskiej poczcie⁴².

Równoległe dostrzegalne są pierwsze świadectwa dotyczące położenia Wołochów w strukturach kościelnych na świeżo podbitych ziemiach bułgarskich. Bazyli II zobowiązał ich wszystkich do płacenia na rzecz autokefalicznego arcybiskupa Bułgarii kościelnej daniny (καλονικόν), zapewne w tym samym wymiarze co przed podbojem⁴³. Co się tyczy obciążeń Wołochów zamieszkujących stare ziemie bizantyńskie (tj. Tesalię), to źródła milczą, można jednak przypuszczać, że podlegali w takich kwestiach zbliżonym regulacjom jak inni wierni uznający zwierzchność patriarchatu Konstantynopola, skoro wiadomo o działającym w okolicach Larisy biskupstwie wołoskim⁴⁴. Następne stulecia przyniosą kolejne świadectwa o instytucjach kościelnych bezpośrednio powiązanych już z Wołochami, wyraźnie lokalizowanymi już na północ od starej granicy bizantyńsko-bułgarskiej. Niestety o bliższym położeniu wołoskiego biskupstwa Breanogon (ὁ Βρεανόγηγης ἤτοι Βλάχων) nie można nic konkretnego powiedzieć. Próby jego umiejscowienia w rejonie Pelagonii to tylko przypuszcze-

⁴⁰ Zob. *PmZ*, t. 5, nr 26167, 26167A, s.v. "Νικουλιτάς", Prestiżowe stanowisko domestikosa ekskubitów było od VIII w. powiązany z dowództwem nad oddziałami *tagmata*, początkowo zaliczonymi do stołecznego korpusu wojskowego. Poczynając od połowy X w. termin ten był używany w wypadku wojskowych dowódców wschodniej (Anatolii) i zachodniej (Bałkany) części Cesarstwa. zachowane źródła sfragistyczne sugerują, że stanowisko domestikosa dowodzącego takimi oddziałami obsadzali dygnitarze różnych rang, w tym również na prowincji. W tych okolicznościach prowincjonalny arystokrata również objąć to stanowisko w odniesieniu do części jednej z prowincji. Zob. A. K(hazdan), *Domestikos ton Exkoubiton*, [w:] ODB, t. 1, s. 353–354.

⁴¹ *Annales Barenis*, a. 1027, [w:] MGH SS, t. 5, ed. D. Pertz, Hanover 1844, s. 53. Zob. *Antiche Chronache di Terra di Bari*, ed. G. Cioffari, R.L. Tateo, Bari 1991, s. 32–33. Italski kronikarz prawdopodobnie mylnie datował te przygotowania, skoro cesarz Bazyli II zmarł w listopadzie 1025 r. w trakcie przygotowań do sycylijskiej wyprawy.

⁴² M. Gyóni, *Le nom de Βλάχοι dans l'Alexiade de Anne Comnène*, "Byzantinische Zeitschrift", 44, 1951, s. 241–252; E. Stănescu, *Byzantinovlachica*, op. cit. s. 415; Г. Г. Литварин, Власти византийских источников, op. cit. s. 134, 137–138, 157–160.

⁴³ Ї. Иванов op. cit., s. 560–561. Znana od XI w. kościelna opłata na rzecz biskupa przez wszystkich świeckich wiernych diecezji. Jej wysokość mogła wynosić nawet jedną nomismę rocznie. Zob. A. P(apadakis), *Kanonikon*, [w:] ODB, t. 2, s. 1102–1103.

⁴⁴ *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, nr 17¹³⁵, ed. J. Darrouzès, (dalej cyt. *NEEC*) Paris 1981, s. 402: ([τοι Λαρίσσης και οὔτοϋς] και ἐν τῇ Βλαχίᾳ ὁ Δομενίκου). Wprawdzie ów wykaz biskupstw pochodzi z czasów cesarza Andronika II Paleologa (1282–1326), to należy przypuszczać, że stanowi powielenie starszych zaginionych spisów.

nia, podobnie jak sugestie że powstanie biskupstwa to element polityki bizantyńskiej na ziemiach podbitej Bułgarii w postaci rozbudowy administracji świeckiej lub kościelnej. Niewykluczone, że utworzenie biskupstwa było efektem nasilenia się północnej migracji wołoskiej⁴⁵.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa można przyjąć, że wzmianki o Wołochach w różnych źródłach to rezultat podboju zachodnich Bałkanów przez Bizancjum. Dotychczas zachodnia ich część, włącznie z górzystym interierem, była w niewielkim stopniu znana cesarskim dowódcom, raczej nie budząc zainteresowania wykształconych Bizantyńczyków. Zauważyć to można nawet w tekstach Konstantyna VII Porfirogenety, który w pracach *O temach* oraz *O zarządzaniu*, dostarczając szeregu istotnych danych o różnych ludach i społecznościach bizantyńskich pograniczy, milczy w kwestii obecności Wołochów na obszarze pomiędzy między Tesaloniką a Dyrrachion⁴⁶.

Kilkanaście lat po podboju Bułgarii, następcy Bazylego II rozpoczną niwelację różnic obciążenia fiskalnego pomiędzy „starymi” i „nowymi” poddanymi. Dotychczasowe świadczenia w naturze, powinności wojskowe niektórych grup będą stopniowo zastępowane podatkami w gotówce. Ponadto, w związku z najazdami Pieczyngów czy Kumanów w XI stuleciu wzrosło w ogóle obciążenie mieszkańców Bałkanów. Wszystkie te czynniki mogły przyczynić się do prób rewizji statusu Wołochów w trybie wykraczającym poza dotychczasowe ramy zwyczajowych powinności i przywilejów. Spowodowało to reakcję elit wołoskich, dostrzeżoną w kolejnych źródłach z XI–XII w., w tym i w *Radach* Kekaumena. Dostrzec tu można jednak zmiany w statkach innych społeczności na nieporównywalnie większą skalę.

Wołosi nie byli bowiem jedyną nieromejską grupą w państwie bizantyńskim, której formalny status ewoluował. Duże profity ze zmian zaistniałych w XI w. uzyskali obywatele niektórych republik miejskich (Amalfitańczycy, Wenecjanie) formalnie zależnych od Cesarstwa i mocno z nim powiązanych ekonomicznie. Zwłaszcza drudzy wyraźnie uzyskali na obszarze Romanii autonomiczny status. Grupy Wenecjan

⁴⁵ NEEC, 13⁸⁵⁶ s. 372. Zob. И. Снегаров, *История на охридската архиепископия*, т. 1, *От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците*, София 1995, s. 193, 195, 339; G. Prinzing, *The Conflict about the Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case No. 80 of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered*, [w:] *Church and Society in Late Byzantium*, ed. D. Angelov, Kalamazoo 2009, s. 25–42.

⁴⁶ Zob. Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican 1952; *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*, ed. R.J.H. Jenkins, London 1962. W pierwszym z tych tekstów autor poprzestał na opisie (cap. 3–9, s. 88–94) nominalnych granic bizantyńskich jednostek administracyjnych na zachodnich Bałkanach. W drugim zostali dostrzeżeni i opisani przede wszystkim Węgrzy, Chorwaci, Serbowie. Przypuszczalnie zaważył tu czynnik w postaci ich sąsiedztwa z północnymi granicami Bułgarii w IX–X w., która nawet po przyjęciu chrześcijaństwa była postrzegana przez Konstantyna Porfirogenetę jako potencjalny przeciwnik Cesarstwa. Tylko w opisie Dalmacji i jej mieszkańców (cap. 29, s. 124–126) wzmiankowana została obecność tamtejszej łacińskojęzycznej społeczności (*ὄντες Ῥωμαῖοι*), aczkolwiek bez sprecyzowania czy autor miał na względzie mieszkańców nadmorskich miast czy społeczności rozproszone po górzystym interierze.

rozproszone po większych portach i miastach bizantyńskich liczyły od kilkuset po kilka tysięcy osób: kupców, marynarzy, rzemieślników. Republika św. Marka skutecznie zasiłała flotę cesarską swoimi statkami w wojnie prowadzonej z Robertem Guiscardem w latach 1082–1085. Wenecjanie nie byli jednak traktowani przez władców bizantyńskich jako Romajowie, chociaż określano ich w urzędowych pismach za wiernych poddanych cesarza (*fideles et veri duli imperii*). Cesarskie chryzobulle gwarantowały obywatelom Wenecji oraz niektórym innych włoskich republik odrębne sądownictwo, zwolnienie z opłat celnych i podatków, prawo do posiadania nieruchomości w Konstantynopolu i wybranych portach⁴⁷.

Oczywiście niepodobna uznać, że o podobne przywileje mogli zabiegać i je uzyskiwać ówczesni Wołosi. Aczkolwiek Bizancjum było państwem prawa, w którym nadane i potwierdzone cesarskimi chryzobullami prawa i przywileje określały status takich społeczności, to Wołosi ze zrozumiałych powodów nie pozostawili po sobie tyle wyraźnych świadectw źródłowych, co obywatele italskich republik. Nigdy nie tworzyli jednej zorganizowanej społeczności, pozostając rozproszeni po różnych zakątkach Bałkanów, co zapewne przyczyniało się do zróżnicowania ich prawnego położenia oraz powinności. Podobnie jak Włosi z Italii, bałkańscy Wołosi nie byli w przekonaniu ówczesnych Bizantyńczyków prawdziwymi Romajami, nawet mimo przynależności do Kościoła prawosławnego i płacenia kościelnych opłat arcybiskupom Bułgarii⁴⁸. Co najwyżej mogli zostać tolerowanymi w Cesarstwie niegreckojęzycznymi poddanymi (*οἱ ἔξωθεν, οἱ ἔξωτικοί*)⁴⁹. Czasem można usłyszeć niechętne im głosy, w jednym z fragmentów *Rad Kekaumen* wręcz z ostentacją charakteryzował Wołochów jako całkowicie obcy Romajom barbarzyński lud. Mieli oni nie szanować wiary, władzy cesarza, przysięg, przyjaźni. Jako sąsiedzi byli niegodni zaufania, zdolni do wszelkich niegodziwych występków. Przypisywał Wołochom pochodzenie od podbitych przez Trajana Daków i Besów, którzy z powodu swoich niegodziwości zostali rozproszeni na po różnych krainach zachodnich Bałkanów⁵⁰.

⁴⁷ F. Dölger, P. Wirth, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, oprac. F. Dölger, P. Wirth, München 1995, nr 1081, 1304, 1373, 1578, 1590, 1647; M. Balard, *Amalfi et Byzance (X–XII siècles)*, “Travaux et Mémoires”, 6, 1976, s. 85–95; R.–J. Lilie, *Handel und Politik. Zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081–1204)*, Amsterdam 1984; D.N. Nicol, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relation*, Cambridge 1988, 20–67; V.v. Falkenhausen, D. K(inney), *Amalfi*, [w:] *ODB*, t. 1, s. 73–74; A. K(azhdan), *Venice*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 2158–2159.

⁴⁸ J. Ivanov, *Balgarski starini iz Makedonija*, op. cit., s. 560–561. Znana od XI w. kościelna opłata na rzecz biskupa przez wszystkich świeckich wiernych diecezji. Jej wysokość mogła wynosić nawet jedną nomismę rocznie. Zob. A. P(apadakis), *Kanonikon*, [w:] *ODB*, t. 2, s. 1102–1103.

⁴⁹ *Τὸ ἐπαρχικὸν βιβλίον. Księga eparcha*, przekł. i kom. A. Kotłowska, Poznań 2010, s. 28, przyp. nr 52. W tym tekście użyto tego określenia wobec przybywających do Konstantynopola cudzoziemców i mieszkańców prowincji w IX–X w. Zob. G. Prinzing, *Bizantyńczycy wobec obcych*, Poznań 1998, s. 18–20.

⁵⁰ *Советы и рассказы*, s. 284^{14–21}. Zob. Ch. Roueché, *Defining the Foreign in Kekaumenos*, [w:] *From Strangers to Themselves. The Byzantine Outsider*, ed. D. Smythe, Aldershot 2000, s. 211.

Pamiętać należy o tle manifestacji jego niechęci, te krytyczne uwagi wyszły spod pióra notabla, którego przodkowie sprawowali niedawno kuratelę nad tesalskimi Wołochami. W pierwszej połowie XI w. zaczęła ona zanikać, co rodziło obawy przed rozluźnieniem hierarchii pośród lokalnych elit, zagrażając ich dotychczasowej pozycji. Tym bardziej, że w zabarwionych retoryką oskarżeniach Kekaumena brak konkretnych wypadków dokumentacji moralnych wad Wołochów. Wykazywana przezeń znajomość specyfiki gospodarki pasterskiej Wołochów idzie w parze z informacjami, że ich przywódcy byli właścicielami nieruchomości i domów w tesalskich miastach oraz posiadaczami bizantyńskich tytułów (*ἀξίαι διὰ βραβείων*)⁵¹. Nie przedstawia ich jako anonimowych barbarzyńskich naczelników. Przeciwnie, w spisku uczestniczą konkretni wołoscy notable. Niektórych określił jako archontów – termin oznaczającym w grece bizantyńskiej przynależność do kręgu osób posiadających władzę. Niektórych z nich posiadali tytuł *protospatharios*, który wprawdzie nie jest wysoko notowany w ówczesnej hierarchii godności, potwierdzał jednak elitarny status wołoskich naczelników. W przekonaniu autora *Rad* zaszczytem było posiadanie jakichkolwiek urzędów (*ἀξίαι*), będące w jakiejś mierze wyznacznikiem przynależności do prowincjonalnych elit Cesarstwa⁵².

Kiedy próbujemy porównać status Wołochów tesalskich z funkcjonowaniem społeczności zorganizowanych na bazie tzw. prawa wołoskiego na stokach Karpat Zachodnich w późnych wiekach średnich dostrzec można pewne analogie, wynikające prawdopodobnie z racji ich bałkańskiego rodowodu. Jedną z nich była instytucja kniazia (*judex, villicus, jude*) naczelnika wioski lub całej grupy osad wołoskich. Do jego zadań należało sprawowanie władzy sądowej czy podatkowymi ich mieszkańców. Drugą była instytucja wojewody (*wojwoda Walachorum*), sprawującymi nadzór nad powinnościami militarnymi lokalnych Wołochów. Jedni i drudzy cieszyli się z tej racji określonymi przywilejami, ich władza zwykle była dziedziczna, uważani byli za naturalnych przywódców lokalnych Wołochów, niektórzy z nich byli zaliczani do uprzywilejowanego stanu rycerskiego w tamtejszych królestwach⁵³.

Wymienieni i opisani w *Radach* wołoscy notable z Larisy posiadają pewne cechy odpowiadające statusowi późnośredniowiecznych karpaccich kniazów czy wojewodów⁵⁴. Niektóre rodziny arystokratyczne z Tesalii co najmniej od X w. spra-

⁵¹ *Советы и рассказы*, s. 272^{15–16}. Zob. P. Lemerle, „Roga” et rente d’Etat aux Xe–XIe siècles, „Revue des Études Byzantines”, 25, 1967, s. 75–100, zwłaszcza 92–94; J.-C. Cheynet, *Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire dans la seconde moitié du XIe siècle*, „Byzantion”, 53, 1983, s. 453–477; A. K(azhdan), A. C(utler), *Protospatharios*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 1748; A.J. C(appel), *Roga*, [w:] *ODB*, t. 3, s. 1801.

⁵² *Советы и рассказы* op. cit., s. 226^{23–24}.

⁵³ G. Jawor, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004, s. 26–29, 62–71.

⁵⁴ Kekaumen nie posłużył się terminem “wojwoda”, aczkolwiek znany był on Bizantyńczykom jeszcze w ubiegłym stuleciu. Termin wojwoda (*βοέβοδος*), o niewątpliwie słowiańskiej genezie pojawia się w jednej z prac Konstantyna Porfirogenety dla określenia naczelnika Węgrów przed X stuleciem (zob. *DAI*, cap. 38, s. 170 γ). Niewykluczone, że w tym wypadku mamy do czynienia ze słowiańską kal-

wują przez pokolenia patronat nad lokalnymi społecznościami wołoskimi. Inni wołoscy notable nadzorują szlaki i cele wędrowki pasterzy podążających ze stadami na odległe górskich pastwiska. Niektórym podlegają lokalne wojskowe milicje złożone pobratymców. W czasie buntu Nikulitzasa tesalscy Wołosi z powodzeniem będą atakować okoliczne miasta i twierdze. Jednym z najważniejszych dowódców buntowników był cieszący się poważaniem pośród Wołochów Sławota Karmalakes. Nikulitzasa nazywa go w swoim liście „archontem” czyli „przywódcą”⁵⁵. Laryscy rozmówcy Nikulitzasa bez wątpienia zaliczają się do takich filarów lokalnych społeczności, co podkreśla m.in. M. Angold charakteryzując status prowincjonalnych archontów i dynatów w późnośredniowiecznym Bizancjum. Posiadali realną władzę nad lokalnymi społecznościami, dowodzili powołanymi pod broń miejscowymi stratiotami. Dzięki wpływom i majątkowi uzależniali od siebie pozostałych mieszkańców, zdobywając wpływ na ich nastroju. Stąd egzekwowanie zarządzeń cesarskich urzędników ściśle zależało od uwzględnienia interesów lokalnych notabli. Sami urzędnicy, zwłaszcza ci niższego szczebla, często byli z nimi spokrewnieni lub spowinowaceni, co utrudniało lub wręcz paraliżowało potencjalne działania władz. Przeciwwstawić się im mogli niektórzy lokalni biskupi, ewentualnie charyzmatyczni pustelnicy – święci mężowie⁵⁶.

Cesarz Konstantyn X Dukas i jego ministrowie wyciągnęli trafne wnioski z wydarzeń do których doszło wówczas w Larisie i okolicznych miastach Tesalii. Niepopularne zarządzenia podatkowe zostały odwołane, ukarano tylko nielicznych jak Nikulitzasa, zaś represje nie były srogie. Przywileje wołoskich społeczności w Tesalii zostały utrzymane. Będzie miało to istotne znaczenie jeszcze w najbliższym ćwierćwieczu, kiedy zagrożenie ze strony Normanów stało się realne. Drużyny Roberta Guiscarda, następnie Boemunda z Tarentu po pokonaniu wojsk cesarskich pod Dyrrachion (1081) i Artą (1082), zawładnięciu kluczowymi bizantyńskimi twierdzami na zachodnim odcinku Via Egnatia, wtargnęły do bałkańskiego interioru. Ofensywa Normanów, której celem było zdobycie Tesaloniki, zaś w dalszej perspektywie Konstantynopola, utknęła w Tesalii pod murami Larisy w 1083 r. Jej obrońcy

---

ką terminu „eltäbär” oznaczającego w niektórych językach tureckich „przywódcę”, „naczelnika wojowników”. Niewykluczone, że jest to dowód wpływu stepowych imperiów Awarów (VI–X w.), Chazarów (VII–XI), Protobułgarów (VII–IX w.) na Słowian, za których pośrednictwem ów termin mógł zostać przyjęty przez naczelników społeczności wołoskich w dolnej części dorzecza Dunaju. Zob. И.Г. Семёнов, *Происхождение и значение титула „хазар-ельтебер”*, „Вопросы Истории”, 2009, 9, s. 160–163.

⁵⁵ *Советы и рассказы* op. cit., s. 272^{20–21}. Niezbyt precyzyjny zapis definiujący jednego archontów z Larissy jako „byłego protospathariosa (τε Ἰωάννην ἀποπροτοσπαθάριον)” sugeruje, że został pozbawiony przywilejów związanych z ich posiadaniem Posiadacze tytułów do XI w. regularnie (prawdopodobnie corocznie) otrzymywali pensję określaną jako „roga (ρόγα)” zależną od posiadanej rangi, protospatharios pobierał 1 funt złota (72 *nomismata*). Niewykluczone, że przywódcy tesalskich Wołochów zostali pozbawieni dochodów z tego tytułu w rezultacie oszczędnościowej polityki Konstantyna X Dukasa, co przyczyniało się do kumulacji ich buntowniczych nastrojów.

⁵⁶ M. Angold, *Archons and dynasts. Local aristocracies and the cities of the later Byzantine Empire*, [w:] *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, ed. M. Angold, Oxford 1984, s. 236–253, zwłaszcza 236–237, 242.

przez sześć miesięcy dzielnie odpierali ataki najeźdźców. W starciach w okolicznych klejsurach czynnikiem przesądającym o sukcesie Bizantyńczyków była doskonała znajomość terenu, co cesarz zawdzięczał miejscowym wołoskim zwiadowcom. Dzięki nim Normanowie doznali pierwszych poważniejszych porażek w tej wojnie. Najeźdźcy wyczerpani przedłużającym oblężeniem Larisy zdecydowali wycofać się z Tesalii, co zaważyło na dalszym losie tej wojny⁵⁷.

W tych okolicznościach trudno było myśleć o podważeniu przywilejów miejscowych notabli oraz ograniczaniu służby Wołochów w lokalnych oddziałach wojskowych. Utrzymany został status prawno-administracyjny tej społeczności ~~utrzymał formy~~ ~~my~~ zapewniający im dotychczasowe formy powinności wobec cesarza. Potwierdzają to zachowane wykazy tesalskich jednostek terytorialno-militarnych datowanych na przełom XII–XIII w., w których użyto określenia *orium Larisse et Provincia Blachiae*, zastąpione z czasem pojęciem „Wielkiej Włachii (*Μεγάλη βλαχία*)”. Tutejsi Wołosi utrzymali korzystną dla siebie formę swoich zobowiązań wobec cesarza, prawdopodobnie utrzymując status stratiotów lub pełniąc pomocnicze funkcje wojskowe⁵⁸. Również lokalni *hóditai* zachowali dotychczasową niezależność nie tylko od cesarskich poborców, ale również od jakiegokolwiek nadzoru władz, co nadal boleśnie odczuwali podróżni na Via Egnatia w połowie następnego stulecia⁵⁹.

Oczywiście, przekonanie że korzeni wołoskich przywilejów osadniczych czy specyficznego dla tej społeczności statusu prawnego widocznego w Karpatach w XIV–XV w. ma genezę w czasach bizantyńskich może wydać się zbyt radykalne. Jednak scharakteryzowani przez Kekaumena Wołosi posiadali określony status w hierarchii społecznej bałkańskiej prowincji Cesarstwa. Przepuszczalnie jego doprecyzowanie nastąpiło wkrótce po podboju Bułgarii przez cesarza Bazylego II w 1018 r. Kiedy przywilejom tesalskiej społeczności Wołochów zagrażały arbitralne decyzje cesarskiego fiskusa, to potrafili się skutecznie je chronić, nawet otwarcie się im sprzeciwiając. Prawdopodobnie taka świadomość konieczności ochrony egzystencji zintegrowanej z tradycyjnym pasterskim trybem życia, domaganie się gwarancji prawnych przed dodatkowymi obciążeniami zagrażającymi dotychczasowej swobodzie ekonomicznej, mogła w tych warunkach stać się trwałym elementem kształtującego się w późniejszych wiekach prawa wołoskiego.

⁵⁷ *Annae Comnenae Alexias*, V 5, 6, 7 ed. D.R. Reinsch, A. Kambylis, (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, t. 40. *Series Berolinensis*), Berlin – New York 2001, s. 154–160. Zob. R. Bünemann, *Robert Guiskard 1015–1085. Ein Normanne erobert Süditalien*, Köln – Weimar – Wien 1997, s. 105–106, 117–130.

⁵⁸ A. Carile, *Partitio Terrarium Imperia Romanie*, „Studi Veneziani”, 7, 1965, s. 221₁₀₇, 281–282; G.G. Soulis, op. cit., s. 271–273.

⁵⁹ *Die Reisebeschreibungen R. Benjamin von Tudela*, ed. M.N. Adler, Frankfurt – Jerusalem 1904, s. 14.

Skróty:

- NEEC – *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. J. Darrouzès, Paris 1981.
 ODB – *The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A.P. Kazhdan I inni, New York – Oxford 1991.
 PmZ – *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867–1025)*, red. F. Winkelmann, Berlin 2013.
 RESEE – „Revue des études sud-est européennes”
 REB – „Revue des Études Byzantines”
 VV – „Vizantijskij Vremennik” [Византийский Временник]
 ZRVI – „Zbornik Radova Visantološkog Instituta” [Зборник радова Византолошког института]

BIBLIOGRAFIA

Źródła**Wydania i tłumaczenia Rad Kekaumena:**

- Hans-Georg Beck, *Vademecum des Byzantinischen Aristokraten. Das Sogennante Strategikon des Kekaumenos*, Graz–Vienna–Köln 1956.
 Cecaumeni „Strategicon” et incerti scriptores „De officiis regis libelli”, ed. V. Vasilevski, V. Jernstadt, Sankt Petersburg 1896.
 Cecaumeno, *Raccomandazioni e consigli di un galantuomo (Στρατηγικόν)*, ed. M.D. Spadaro, Alessandria 1998.
Conseil et récits d'un gentilhomme byzantin. Kékauménos, texte présenté et traduit du grec par Paolo Odorico, Toulouse 2015.
 Signes Codoñer Juan, *Cecaumeno Strategicon. Consejos de un aristócrata bizantino*, Madrid 2000.
 Kekaumenos, [w:] *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian. Seria Grecka, z. 6. Pisarze wieku XI*, tłum. i kom. A. Kotłowska, współpraca A. Brzóstkowska, Warszawa 2013, s. 62–105.
 Tsoukarakēs Demetrios, *Kekaumenos. Stratēgikon*, Athēna 1993.
Sovety i rasskazy Kekavmena. Poučenie vizantijskogo polkovodca z XI veka. Podgotovka teksta, vvedeni-je, perevod i kommentarij G.G. Litavrina. Izdanije vtoroje, pererabotannoje i dopolnennoje, Sankt Petersburg 2003 [*Советы и рассказы Кекамена. Поучение византийского полководца з XI века*. Подготовка текста, введение, перевод и комментарий Г.Г. Литаврина, (1 wydanie) Москва 1972, (2 wydanie) Санкт Петербург 2003.]
 Ferluga Jadran, *Kekavmen*, [w:] *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, t. 3, Beograd 1966, s. 189–217 [J. Ферлуга, Кекавмен, [w:] Византийски извори за историју народа Југославије, т. 3, Београд 1966, 189–217.]
 Cankova-Petkova Genoveva, *Kekavmen*, [w:] *Grăcki izvori za bălgarskata istorija*, t. 7, Sofija 1968, s. 11–38 [Г. Цанкова-Петкова, Кекавмен, [w:] Гръцки извори за българската история, т. 7, София 1968, s. 11–38.]

Pozostale źródła:

- Annae Comnenae Alexias*, ed. D.R. Reinsch, A. Kambylis, (*Corpus Fontium Historiae Byzantinae, t. 40. Series Berolinensis*), Berlin – New York 2001.
Annales Barenis, [w:] MGH SS, t. 5, ed. D. Pertz, Hanover 1844.
Antiche Chronache di Terra di Bari, ed. G. Cioffari, R.L. Tateo, Bari 1991.
 Constantino Porfirogenito, *De thematibus*, ed. A. Pertusi, Vatican 1952.
Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio, ed. R.J.H. Jenkins, London 1962.
Ioannis Scylitzae Synopsis historiarum, ed. H. Thurn, Berlin 1973.
 Ivanov Jordan, *Bălgarski starini iz Makedonija*, Sofija 1931. [Й. Иванов, Български старини из Македония, София 1931.]

- Katalog Du Cange'a*, [w:] *Testimonia Najdawniejszych Dziejów Słowian, z. 4, Pisarze z VIII–XII wieku*, red. A. Brzostkowska, W. Swoboda, Warszawa 1997, s. 124–132.
- Kassianus Bassus, *Geoponika. Bizantyńska encyklopedia rolnicza*, przekł. I. Mikołajczyk, Toruń 2012.
- Księga eparcha*, przekł. i kom. A. Kotłowska, Poznań 2010.
- Miguel Ataliate, *Historia*, ed. In. Pérez Martin, Madrid 2002; *The History Michael Attaleiates*, transl. by A. Kaldellis, D. Krallis, Cambridge (M.) – London 2012.
- Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. J. Darrouzès, Paris 1981.
- Die Reisebeschreibungen R. Benjamin von Tudela*, ed. M.N. Adler, Frankfurt – Jerusalem 1904.
- Théophylacte d'Achrida letters*, introduction, texte, traduction et notes P. Gautier, Thessalonique 1986.

Literatura

- Angold Michael, *Archons and dynasts. Local aristocracies and the cities of the later Byzantine Empire*, [w:] *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, ed. M. Angold, Oxford 1984, s. 236–253.
- Angold Michael, *The Byzantine Empire 1025–1204. A Political History*, London 1984.
- Balard Michel, *Amalfi et Byzance (X–XII siècles)*, “Travaux et Mémoires”, 6, 1976, s. 85–95.
- Bonarek Jacek, *Bizancjum w dobie bitwy pod Mantzikert. Znaczenie zagrożenia seldżuckiego w polityce bizantyńskiej w XI wieku*, Kraków 2011.
- Božilov Ivan, *Istorija na srednovekovna Bǎlgarija VII–XIV vek*, Sofija 1999 [I. Божилов, *История на средновековна България VII–XIV век*].
- Bünemann Richard, *Robert Guiskard 1015–1085. Ein Normanne erobert Süditalien*, Köln – Weimar – Wien 1997.
- Cankova-Petkova Geneveva, *Jugozapadnite bolgarskie zemli prez XI veke spored “Strategikona” na Kekavmen*, [w:] *Izvestija na Institutata za bǎlgarskata istorija*, 6, 1956, s. 589–628 [Г. Цанкова-Петкова, *Югозападните български земи през XI в. според „Стратегикона” на Кекавмен* [w] *Известия на Института за българската история*, 6, 1956, с. 589–628].
- Carile Antonio, *Partitio Terrarum Imperia Romanie*, „Studi Veneziani”, 7, 1965, s. 125–305.
- Cheyne Jean-Claude, *Dévaluation des dignités et dévaluation monétaire dans la seconde moitié du XIe siècle*, „Byzantion”, 53, 1983, s. 453–477.
- Cheyne Jean-Claude, *Pouvoir et contestations à Byzance (963–1210)*, Paris 1990.
- Cvetković Miloš, *Uključvanje Slovena i Vlaha u sistem vizantijske provincijske organizacije na jugu Balkana do XI veka. Sličnosti i razlike*, ZRVI, 49, 2012, s. 19–41 [М. Цветковић, *Укључвање Словена и Влаха у систем византијске провинцијске организације на југу Балкана до XI века. Сличности и разлике*, „Зборник радова Византолошког института”, 49, 2012, с. 19–41].
- Ditten Hans, *Etnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel und Kleinasien vom Ende des 6. bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts*, Berlin 1993.
- Djuvara Neagu, *Sur un passage controversé de Kékauménos. 1) De origine des Valaques de Grece, 2) L'auteur n'est pas Katakālōn Kékauménos*, “Revue Roumaine d'Histoire”, 30, 1991, 1–2, s. 23–66.
- Dölger Franz, Wirth Peter, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, München 1995.
- Dudek Jarosław, *Pęknienie zwierciadło. Kryzys i odbudowa wizerunku władcy bizantyńskiego od 1056 roku do ok. 1095 r.*, Zielona Góra 2009.
- Dvoichenko-Markov Demetrius, *The Vlachs. The Latin Speaking Population of Eastern Europe*, “Byzantion”, 54, 1984, s. 508–526.
- Ferjančić Božidar, *Tesalija u XIII i XIV veku*, Beograd 1974 [Б. Ферјанчић, *Тесалија у XIII и XIV веку*, Београд 1974.]
- Ferluga Jadran, *John Scylitzes and Michael of DevoI*, [w:] tegož, *Byzantium on the Balkans. Studies on the Byzantine Administration and the Southern Slavs from the VIIth to the XIIth Centuries*, Amsterdam 1976, s. 337–344.
- Fonkić Boris L., *O rukopisi „Strategikona” Kekavmena*, VV, 31, 1971, s. 108–120 [Б. Л. Фонкич, *О рукопису „Стратегикона” Кекавмена*, „Византијски Временник”, 31, 1971, с. 108–120].
- Grumel Venance, *Les regestes des actes du patriarchat de Constantinople*, vol. 1 *Les actes patriarches*, fasc. 3 *Les regestes de 1043 a 1206*, Constantinople 1947.

- Gyóni Matyás, *La transhumance des Vlaques balkaniques au Moyen Age*, „Byzantinoslavica”, 12, 1951, s. 29–42.
- Gyóni Matyás, *Le nom de Βλάχοι dans l’Alexiade de Anne Comnène*, “Byzantinische Zeitschrift”, 44, 1951, s. 241–252.
- Harvey Alan, *The Land and taxation in the reign of Alexios I Komnenos: the evidence of Theofilakt of Ochrid*, REB, 51, 1993, s. 139–15.
- Jawor Grzegorz, *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin 2004.
- Kopczyńska-Jaworska Bronisława, *Gospodarcze i społeczne podstawy pasterstwa tatrzańkiego*, [w:] *Historia osadnictwa i organizacja społeczna pasterstwa oraz słownictwo pasterskie Tatr polskich i Podhala*, oprac. S. Górzyński, J. Kolowca, B. Kopczyńska-Jaworska, Z. Korosadowicz, Z. Radwańska-Jaworska, A. Szyfer, J. Zborowski, Z. i S. Zwolińscy, *Pasterstwo Tatr polskich i Podhala*, t. IV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962, s. 107–162.
- Kokoudis Asterios, *The Vlachs. Metropolis and Diaspora*, Thessaloniki 2003.
- Lazarou Achilleus G, *L’Aroumain et ses rapports avec le Grec*, Thessaloniki 1986.
- Lemerle Paul, „Roga” et rente d’Etat aux Xe–XIe siècles, REB, 25, 1967, s. 75–100.
- Lilie Ralph-Johannes, *Handel und Politik. Zwischen dem byzantinischen Reich und den italienischen Kommunen Venedig, Pisa und Genua in der Epoche der Komnenen und der Angeloi (1081–1204)*, Amsterdam 1984.
- Litavrin Gennadij G., *Vostanije Bolgar i Vlachov w Fessalii v 1066 g.*, VV, 11, 1956, s. 123–134 [Г. Г. Литаврин, Восстание болгар и владов в Фессалии в 1066 г. „Византийский Временник”, 11, 1956, s. 123–134].
- Litavrin Gennadij G., *Bolgarija i Vizantija v XI–XII vv.*, Moskva 1960 [Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия в XI–XII вв., Москва 1960].
- Litavrin Gennadij G., *Vlachi vizantijskich istočnikov*, [w:] *Vizantija i Slavjane (sbornik statej)*, Sankt Peterburg 1999, s. 130–136. [Г. Г. Литаврин, Власти византийских источников, [w:] *Византия и Славяне (сборник статей)*].
- Luković Miloš, *Sezonowe migracje pasterzy na Balkanach: charakter, historia, transformacje*, „Res Historica”, 40, 2015, s. 61–95.
- Nästurel Petre Ş., *Vlacho-Balkanica. Remarques sur les Valaques dans l’empire byzantin sous les Comnènes et les Anges*, “Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher”, 22, 1971, s. 221–248.
- Nästurel Petre Ş., *Les Valaques balkaniques aux Xe–XIIIe siècles. (Mouvements de population et colonisation dans la Romanie grecque et latine)*, “Byzantinische Forschungen”, t, 1979, s. 89–112.
- Nicol Donald N, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relation*, Cambridge 1988.
- Panov Branko, *Teofilakt Ochridski kako izvor za srednovekovnata istorija na makedonskiot narod*, Skopje 1971 [Б. Панов, Теофилакт Охридски како извор за средновековната историја на македонскиот народ].
- Prinzing Günter, *Bizantyńcy wobec obcych*, Poznań 1998.
- Prinzing Günter, *The Conflict about the Spiritual Obedience of the Vlach Peasants in the Region of Bothrotos ca. 1220: Case No. 80 of the Legal Works of Demetrios Chomatenos Reconsidered*, [w:] *Church and Society in Late Byzantium*, ed. D. Angelov, Kalamazoo 2009.
- Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit. Zweite Abteilung (867–1025)*, ed. F. Winkelmann, t.1–8, Berlin 2013.
- Risos Antonios, *The Vlachs of Larissa in the 10th Century*, “Byzantinoslavica”, 51, 1990, 2, s. 202–207.
- Roszkowski Jerzy M., „Redyk Karpacki” wiódł przez Podhale, „Prace Pienińskie”, 23, 2013, s. 280–287.
- Roueché Charlotte, *Defining the Foreign in Kekaumenos*, [w:] *From Strangers to Themselves. The Byzantine Outsider*, ed. D. Smythe, Aldershot 2000, s. 203–214.
- Savvides Alexios G.K., *The Byzantine Family of Kekaumenus (Cecaumenus). (Late 10th – early 12th Century)*, “Diptycha”, 4, 1986–1987, s. 12–27.

- Savvides Alexios G.K., *Internal strife and unrest in later Byzantium, XIth–XIIIth centuries (A.D. 1025–1261). The Case of urban and provincial insurrections (causes and effects)*, „Symmeikta”, 7, 1987, s. 237–273.
- Schilbach Erich, *Byzantinische metrologische Quellen*, Thessalonikē 1982.
- Semenov Igor G., *Proischoždenije i značenije titula „Chazar-elteber*, „Voprosy Istorii”, 2009, 9, s. 160–163 [И.Г. Семёнов, *Происхождение и значение титула „хазар-ельтебер*, „Вопросы Истории”, 2009, 9, s. 160–163.]
- Snegarov Ivan, *Istorija na ochridskata archiepiskopija, t. 1, Ot osnovaneto na Balkanskija poluostrov ot Turcite*, Sofija 1995 [И. Снегаров, *История на охридската архиепископия, т. 1, От основаването до завладяването на Балканския полуостров от турците*].
- Sophocles Evangelinus A., *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – Zürich – New York 1992.
- Soulis Georgios C., *The Thessalian Vlachia*, ZRVI, t. 8, 1963, s. 271–273.
- Stănescu Eugen, *Byzantinovlachica I. Les Vlaques à fin du Xe siècle – début du XIe et la restauration de la domination byzantine la peninsule balkanique*, RESEE, 6, 1968, 3, s. 407–438.
- Tabula Imperii Byzantini I. Hellas und Thessalia*, von J. Koder, F. Hild, Wien 1976.
- Trifunoski Jovan, *Geografskie karakteristike srednjovekovnich vlaškich katuna*, [w:] *Simpozijum o srednjovekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961 g.*, Sarajewo 1963, s. 19–39 [J.Ф. Трифуноски, *Географске карактеристике средњовековних влашких катуна*, [w:] *Симпозијум о средњовековном катуну одржан 24. и 25. новембра 1961 г.*].
- Winnifrieth Tom J., *The Vlachs. The History of a Balkan People*, London 1987.
- Xanalatos Diogenes, *Bēitragē zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter*, München 1937.